

»NIGA FÖR NY.»¹

Av

N. E. HAMMARSTEDT.

I den älsta litterära källa, som mäter något om germansk religion, nämligen Julius Cæsars anteckningar om galliska kriget, säger den ryktbare statsmannen (6: 21), att germanerna »icke ens ryktesvis» hade kännedom om några andra gudar än solen, elden och månen (Sol, Vulcanus, Luna). Uppgiften förefaller icke alldeles sannolik — att de i likhet med fornperserna (Herodotus 1: 131) även dyrkade himmels- eller skyguden är otvivelaktigt — och det antagandet är icke alldeles fjärran liggande, att Cæsar på detta ställe mera kalkerat på underlag av någon äldre grekisk författare än litat till egen iakttagelse. Ty även Cæsar stöder sig på äldre källor (jfr 6: 24). Huru därmed än må förhålla sig, så är det emellertid tydligt, att Cæsars uttalande måste innehålla åtminstone ett visst mått sanning, huru avvikande det än är från Tacitus' inemot ett och ett halvt århundrade senare nedskrivna, på vidgad och fördjupad kännedom grundade skildring av germanerna. Sol- och månkult hava (jämte himmels- och åskkult, vattenkult och träd-kult) otvivelaktigt tillhört de ariska folken alltifrån deras gemensamhetstid.

Underligt förefaller därför å andra sidan, att Tacitus icke någonstädes i sina uppgifter om germanerna omnämner någon direkt vare sig sol- eller månkult. Se vi nogare efter i hans lilla bok om ger-

¹ Till stor del har denna uppsats förut ingått i en artikel i Svenska Dagbladet för den 22 dec. 1915. Författaren har bibehållit det populära framställningssättet även här.

manerna, finna vi emellertid, vad månkulten beträffar, därstädes några folkseder omtalade, vilka oförtydbart intyga, att månen även på hans eller hans sagesmäns tid hos germanerna stått i en viss, ehuru måhända redan då bleknad religiös helgd, och att detta helighållande varit av en verkligt genomgripande och djupgående folklig art. I kap. 11 säger han, att germanerna hålla ting eller stämma »på bestämda dagar antingen vid nytändning eller vid fullmåne, ty dessa tidsskeden anse de för lyckosammast att börja ett företag». Indirekt bestyrker också redan Cæsar denna folkåskådning, då han (1: 50) omtalar, att de germanska husmödrarna avrådde sina landsmän från att inlåta sig i strid före nymåne.

Särskilt den senare delen av den från Tacitus anförda satsen yppar, såsom vi skola se, åtskilligt av allmän forngermansk folktro. Ställa vi den vid sidan av senare tids uppgifter om svensk och germansk övertro, kunna vi nämligen omöjligt förneka, att alldeles samma uppfattning livligt genomsyrat vårt folks åskådning inemot vår egen tid: allt som bör bli lyckligt, fruktbärande och gynnsamt bör företagas vid ny- eller fullmåne. Undantagen från denna regel endast bekräfta densamma. Bröllop borde alltså enligt allmän svensk folksed hållas på ny för att bli lyckliga, sådden borde ske på ny, en regel som redan i början av 1500-talet biskop Peder Månsson omtalar i sin Bondakonst (k. 16), slakt skulle förrättas på ny, fåren klippas, ved huggas, timmer fällas, frukt skördas, hus byggas vid nymåne. »Alla angelägna saker böra förrättas i nyet (så länge månen växer) och ej i nedanet», antecknar omkring medlet av 1700-talet lektor J. Törner i sin Samling af Vidskeppelser, och denna anteckning sammanfaller ju nästan med Tacitus' uppgift mer än ett och ett halvt årtusende förut.

Från medeltiden äro uppgifterna om månkult ytterst glesa, men fullt vittnesgilla och väsentliga sådana saknas dock icke. Så t. ex. varnar på 600-talet den helige Eligius i en predikan varje rättrogen kristen för att, när han begynner sina sysslor, fästa avseende på månen (Grimm, Deutsche mythologie 4:e uppl. b. 3 s. 401). Några andra exempel skola framgå ur det följande. Den tillväxande månen bringar tillväxt, välsignelse och framgång. Det är den urgamla

mänskliga analogi-åskådningen, vilken möter så ofta inom primitiv tro, som även här framträder. Allmänt spridd har därför också den föreställningen varit, att man vid första beskådandet av nyårsnyet borde hålla ett föremål i handen av det slag, som man särskilt önskade skola bli välsignat och välsignelsebringande under det nyss ingångna året, såsom t. ex. ett mjölkspann, en sädeskärve, ett bröd, pengar eller dylikt.

Men man kunde också hänvända sig till månen med direkt åkallan och bön, och här anträffa vi alltså, huru nära den än må stå magin, en ovedersäglig måndyrkan, som, egendomligt nog, bibehållit sig långt ned i kristen tid, ja till våra dagar. Starka etnologiska indicier tala, såsom jag vill visa i det följande, för att denna måndyrkan med bön och åkallan är av mycket hög ålder, om den ock icke, för så vitt jag vet, omnämnes i litteraturen förr än på 1500-talet. I en år 1555 i Torino tryckt bok säger författaren, att han hört, att de gamla germanerna dyrkat även månen (*Lunum*) såsom gud och kallat honom *hermon*, det är herr måne (*dominum Lunum*). Denna titel »herr måne» synes avgjort förutsätta en åkallan av månen. Också finnes i en redan år 1415 nedskriven *Liber de superstitionibus* eller *Registrum superstitionum* följande uppgift: »Till och med än i denna dag finnas människor, vilka då de första gången (på året) se nymånen, med böjda knän tillbedja honom eller, sedan de avtagit huvudbonaden eller hatten, bugande dyrka honom under bön och åkallan.»¹ Beklagligt nog anför icke den medeltida upptecknaren ordalagen i denna bön eller åkallan, men huvuddragen av densamma kunna vi med allra största sannolikhet gissa oss till med ledning från andra håll: Jägaren har bett om rikligt byte, bonden om god skörd och god boskapsavel, hustrun om barn, ungdomen om en make, köpmannen om rika inkomster o. s. v. Redan i en i Helmstädt år 1677 tryckt bok anträffas en bön till månen om penninginkomster: »Var välkommen nymåne, hulde herre, låt min förmögenhet (geld) förkovras.»

Att månen i sin egenskap av lyckogivare skulle anropas såsom en kärleksgudomlighet är ganska självklart. Dylika böner om

¹ J. Grimm, *Deutsche mythologie* 4:e uppl. s. 26.

uppenbarelse om den blivande maken äro kända från England, Skandinavien, Ryssland o. s. v. Jag lämnar emellertid efter detta summariska omnämmande denna art månkult.

Ursprungligare till sin karaktär är följande i tidningen Götheborgska Magasinet för år 1759 återgivna hyllning till nyårsnyet:

»Välkommen Nykong,
välkommen Herre,
med korn och kärne,
med fläsk och med böste,
och med godt korn om hösten.»¹

Upptecknaren anmärker, ingalunda utan skäl, att dessa »verser» hvarmed Nyet lyckönskas, gå nära til afguder! Samma verser citeras på 1840-talet av vår nitiske folklivsforskare R. Dybeck och väl även, senare, av Hyltén-Cavallius i »Värend och Virdarne», om ock de två sista verserna hos den sistnämnde visa denna avvikelse:

med fläske-böste,
med öl om höste.

Från Skåne finnes från en senare tid följande uppteckning:

Välkommen nykung, välkommen måne
i Halland och Skåne
med korn och med kärne,
med sol och med värme,
med fläsk och med böste,
med gott öl om hösten o. s. v.

Vid en av Svenska Dagbladet år 1915 utlyst pristävling mellan folklivsskildringar inkom från Småland en uppteckning om seden »Niga för ny», vari följande form förekommer (den anföres här efter meddelarens, distriktsveterinär H. Hasselgrens, senare beriktigande):

¹ Jfr Fataburen 1913, s. 181. — Redan en akad. avh. av år 1745 omtalar från Skåne seden att »Helsa på Ny—Kong».

Vi niga för ny,
vi offra förty,
vi dansa runt ikring.

Meddelandet har sitt intresse även därför, att det gamla uttrycket »niga för ny», d. v. s. hälsa ny, här givit anledning till omklädnad av gossarna till flickor, då de skulle hälsa nyet. Det är ju numera endast kvinnorna som »niga». Emellertid är det icke uteslutet, att vi häri också finna ett förvirrat vittnesbörd om att hyllningen för nyet icke heller från männens sida inskränkt sig till en blott bugning utan varit åtföljd av en obligatorisk hastig knäböjning liknande den vi ännu kunna bevittna vid katolsk gudstjänst.

Från Danmark har A. Olrik i en avhandling *Wettermachen i Zeitschrift des Vereins für Volkskunde* 1910 anført åtskilliga böner till nyårsnyet, bland vilka ett par här må återgivas. På Anholt säger man:

Nyårsny, giv mig smör på mitt bröd,
giv mig fläsk, giv mig böste,
giv mig gott korn till hösten!

I Väst-Jylland har bönen denna lydelse:

Nyårskung! Fläskerböste!
Vår herre, giv oss gott korn till hösten!

En stark mytisk anstrykning möter i ett par formler för tandvård riktade till nymånen, vilka anföras av M. Lorenzen i *Signe-formularer og Trylleråd* (1872). Den ena begynner:

Hissat ser jag det himmelska ny,
konungens son av sky,

och den andra lyder:

Hissad ser jag den himmelska hjort
med sina två horn (*tacker*)
och aldrig får hjorten tre horn,

och aldrig får jag tandvärk
i denna stund eller i detta år
och icke så länge världen står o. s. v.

Måhända finnes skäl att härmed samställa den spridda svenska uppfattningen av nymånen såsom herren eller husbonden och aftonstjärnan såsom dennes dräng. »Om Aftonstjärnan (Venus) går för nyet, betecknar det god årsväxt, emedan herren (nymånen) går efter drängen (stjärnan) och tigger honom att bliva i tjänsten: men går nyet före och stjärnan efter betyder det dyrtid, då drängen tigger på husbonden att få kvarbliva i dennes bröd», anför Dybeck efter Gaslander. — Skulle vi här möjligen möta den med hjorthorn väpnade fruktsamhetsguden Frö (Herren) och hans tjänare Skirner! — Frös egenskap av solgud är i varje fall en mycket tvivelaktig förklaring (jfr Skirnismål st. 6). Såsom Mannhardt visar i en avhandling om de lettiska solmyterna i Zeitschrift für Ethnologie 1875 är det för dessa ett vanligt drag att framställa mångudens kärlek till solgudinnan.

Om masurerna i Ostpreussen, ett slaviskt folk, från vilket de under det senaste kriget ryktbara Masuriska träskan hava sitt namn, förtäljer vid mitten av 1700-talet en upptecknare, under djupt beklagande av denna hedniska övertro, att de som lida av frossa, ögon- och tandvärk och andra sjukdomar andäktigt med knäppta händer åkalla nymånen, i det de till honom rikta en i »enfaldiga knittelrim avfattad bön». Huru denna bön löd få vi dock, skada nog, icke veta. Från de finska esterna äga vi däremot ett par dylika böner upptecknade, av vilka en här må anföras:

Må månen åldras
men jag förbliva ung,
må brödkakan räcka till
och mjölbingen förslå,
åt svinet sömn,
åt ulven pest,
åt fåren maklighet,
åt mig hälsa!

Härtill fogar den unga bruden fromt denna önskan:

Tilltage jag i omfång såsom du!

Såsom ses avviker denna bön rätt avsevärt från den typ, som förut anförts, och vi kunna ej heller vänta annat. Vända vi oss nu till magyarerna, möta vi däremot, märkligt nog, några kända drag. Flera magyariska böner till nymånen finnas upptecknade, och alla begynna de med tilltalet »Nymåne, nykung» (Uj hold, új király) samt gå ut på att förmå denne att skänka välsignelse och välgång och hålla krämpor och sjukdom fjärran. En av dessa böner lyder i sin helhet så här:

Nymåne, nykung,
 giv mig
 goda veckor,
 i goda veckor
 goda dagar,
 i goda dagar
 goda stunder,
 i goda stunder
 god lycka,
 och därtill
 god hälsa!

Egendomligt är att åkallandet av nymånen synes hava en stor utbredning särskilt bland Afrikas invånare.¹ Redan Thunberg berättar från sitt besök år 1773 i Sydafrika, att »då Nyttänning första afton visar sig, får man se hottentottarna springa, taga av sig hatten och niga». Man kunde vara böjd att häri se någon från boerna lånad sed. Att så dock icke är förhållandet framgår av andra anteckningar om nordligare boende folk. Om kongonegrerna förtäljer sålunda en resande, att de vid åsynen av nymåne klappade händerna, knäböjde och ropade: »Må jag så förnya mitt liv som du är förnyad» (Frazer). Om mensa-folket, ett halvkristet tigréfolk i nordöstra Afrika, för-

¹ Se ock Frazer, *Adonis, Attis, Osiris*, Vol. 2, s. 140 ff. samt M. P. Nilsson, *Primitive time-reckoning*, Lund 1920, s. 151 ff., vilket arbete utkommit sedan denna uppsats redan satts.

måler missionären K. G. Rodén i en liten bland Evangeliska fosterlandsstiftelsens missionsskrifter utgiven bok, att, »då man första gången vid nytändningen ser månen, säger man med blicken vänd mot denne: Bliv oss en glädje- och lyckomåne; må den unge växa till och den vuxne bliva stark; den havande kvinnan må föda och den som fött må ge di; främlingen hinne sitt mål och inbyggarna må bo trygga i sina hem; den ute betande boskapen komme lyckligt åter; bliv oss en sädes- och kalvmåne; bliv oss en frisk hälsomåne; så ofta som en ny hövding tillsättes och en ny måne tändes, göre Herren oss allt gott.»

En annan klang ha månsångerna i det hedniska Centralafrika. Från landet öster om Kamerun anför Frobenius ur en resandes brev en skildring, som här i förkortning upprepas. — Det är natt och fullmåne för första gången i månskiftet. Doft dåna slagen från kvinnornas sädesmortlar, och kvinnorna sjunga:

Mycket hirs, mycket hirs; god skörd, god skörd!

Jag vill fylla min mans matkorg,

jag vill ge mina barn mat.

Mycket hirs, mycket hirs; god skörd, god skörd!

Så ljuder bönen från de åkerbrukande kvinnorna; men männen, jägarna, slå klatschande på sina skinnmantlar, i det de å sin sida kväda:

I floddalen antiloper, att jag ej kan räkna dem —

antiloper, antiloper, antiloper!

Elefanter med tunga, vita betar för de vite!

Antiloper, antiloper, antiloper!

Visserligen ljuda dessa afrikanska sånger tämligen olika den här förut från 1700-talet anförda svenska bönen till nyårsnyet, men väsentligt sett är dock likheten överraskande stor. Det synes intet hinder för det antagandet, att även hos våra förfäder en gång kvinnorna, slamrande med sina sädeskrossare, anropat nymånen för god kornskörd, medan männen önskat sig rikt byte av älgar, hjortar och uroxar. På den gemensamma byplatsen har man samlats, och dit hava så småningom även andra byns angelägenheter förlagts vid

denna tid: danser och ceremonier, blot och stämmor. Nymånes inträde anger, såsom Tacitus meddelar, även tingstid, en uppgift som bestyrkes av tidsbestämningen för distinget i Uppsala, vilket enligt Olaus Magnus hölls vid första fullmåne efter trettondag jul.

Onekligen är detta sista endast en mycket vag hypotes, i saknad som den är av alla bindande bevis, men den synes mig allt för möjlig för att böra förtigas. Än i senaste tid hette det, åtminstone i Danmark enligt E. T. Kristensen, att var och en borde vara under bar himmel — han fick ej stå ens under »æ tagskjærp» — när han första gången skådade nyårsnyet, eljest drabbades han av motgång eller hemsökelse.

I varje fall möter man i denna naiva måndyrkan en mycket primitiv företeelse av social religionsutövning, av religion i strängare bemärkelse. Det har framställts, att religion i egentlig mening förutsätter bön, och man har indelat de mänskliga trosfunktionerna i magi och religion. Visserligen kunde från så nära håll som den kyrkliga liturgiens eget område exempel anföras på denna indelnings obestämda karaktär, men vi kunna med vördnad förbigå detta sacrosancta område. Inom månkulten möter, såsom framgår av denna kortfattade framställning, en religionsföreteelse med de mest svävande övergångar från magi och besvärjelse till åkallan och bön.